

“SIBIRSKA” VELJAČA 1929. U ISTARSKOJ POKRAJINI – OSVRT NA OSNOVNE SOCIJALNE, ZDRAVSTVENE, DEMOGRAFSKE I GOSPODARSKE IMPLIKACIJE

Milan RADOŠEVIĆ

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci, Područna jedinica
u Puli, Prilaz kod kazališta 2, 52100 Pula, Hrvatska
e-mail: mrados@hazu.hr

IZVLEČEK

V delu skuša avtor skozi arhivsko in časopisno gradivo rekonstruirati osnovne implikacije snežnega neurja v Istri med 10. in 15. februarjem 1929 na socialni, zdravstveni, demografski in gospodarski ravni. Tekom in takoj po izjemno hladnih dneh se jasno izrišejo obstoječe razlike med urbano-obalnim in ruralno-celinskim delom istrskega polotoka. Kažejo se v finančnih in komunikacijskih zmožnostih posameznih občin ter obsegu njihove pomoči lokalnemu prebivalstvu. Te razlike je dodatno potenciral tudi dominantni medijski diskurz fašistične socialne politike v Istri z marginalizacijo kratkoročnih in dolgoročnih posledic na vaseh, pomembnih potencialnih vzrokov demografskih sprememb.

Ključne besede: meteorologija, Istra, zdravstvo, demografija, gospodarstvo, kmetijstvo, 1929

IL FEBBRAIO SIBERIANO DEL 1929 IN ISTRIA – UNO SGUARDO ALLE CONSEGUENZE SOCIALI, SANITARIE, DEMOGRAFICHE ED ECONOMICHE

SINTESI

Esaminando materiali d'archivio e quotidiani dell'epoca, l'autore si propone di ricostruire le conseguenze più rilevanti dell'ondata di neve che colpì l'Istria dal 10 al 15 febbraio 1929, dal punto di vista del piano sociale, sanitario, demografico ed economico. Durante e immediatamente dopo le giornate di freddo estremo, si evidenziano chiaramente le differenze che esistevano tra la parte urbana-costiera e quella rurale-continentale della penisola istriana. Esse si manifestano nelle capacità finanziarie e di comunicazione dei singoli comuni e nel loro livello di assistenza alle comunità locali. Queste differenze sono state ulteriormente potenziate dal discorso nei media, al tempo dominato dalla politica sociale fascista in Istria, con la marginalizzazione delle conseguenze a breve e a lungo termine sui villaggi, potenziali cause d'importanti mutamenti demografici.

Parole chiave: meteorologia, Istria, sanità, demografia, economia, agricoltura, 1929

UVOD

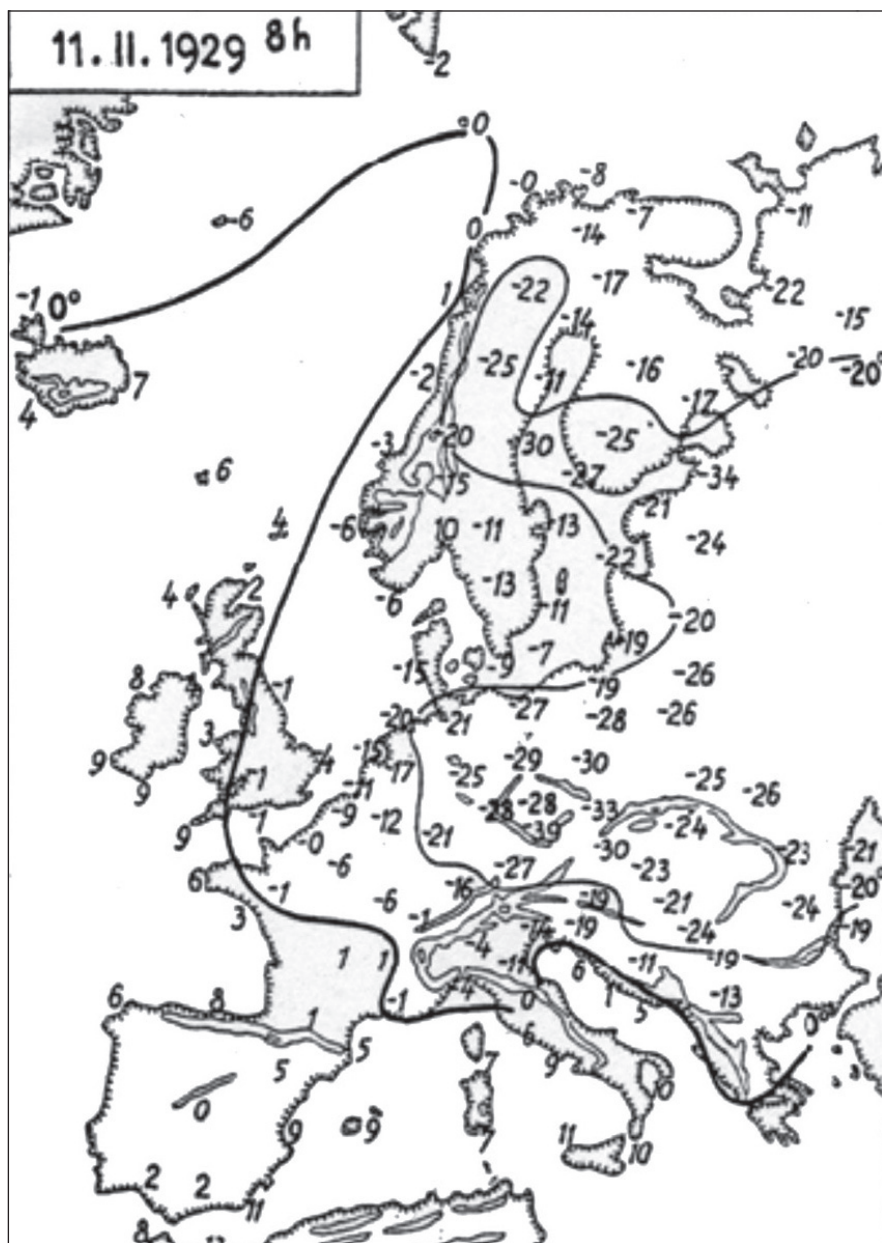
Suše, olujni vjetrovi, kišna i snježna nevremena od pamtivijeka su prisutne klimatske pojave zabilježene i na obalama jadranskoga bazena, o čemu svjedoče brojni kroničarski zapisi.¹ U historijskim istraživanjima, kojima nije cilj proučavati klimatske varijacije u užem smislu, vremenske neprilike promatraju se u vidu utjecaja na društvena gibanja i čine predmet istraživanja demografske, gospodarske i socijalne historije. Još je francuska škola *Annales* od 20-ih godina XX. st. svoje zanimanje okrenula, među ostalim, povezanosti klimatskih ciklusa s cijenama, nadnicama, urodima, gospodarskim i demografskim kretanjima. Najvažniji predstavnici toga smjera bili su Georges Lefebvre i C. E. Labrousse. Međutim, znanstvena historiografska legitimacija povezivanja klimatskih varijacija i socio-ekonomskih prilika ostvarena je tek s istraživanjima Emmanuela Le Roya Laduriea, pripadnika treće generacije annalista (Le Roy Ladurie, 1982; Bertoša, 2002, 284, 286; Gross, 2001, 259). Godine 1967. Ladurie piše knjigu o povijesti klime *Histoire du climat depuis l'an mil* (Povijest klime od tisućite godine), a šest godina kasnije i knjigu *Le territoire de l'historien* (Teritorij povjesničara), unutar koje dva poglavlja posvećuje upravo mogućnostima istraživanja povijesti klime. Ladurie je osnovnu zadaću povjesničara pri istraživanju povijesti klime vidio u potrebi rekonstrukcije promjena klimatskih obrazaca kroz duža vremenska razdoblja. Ipak, otvorio je i mogućnost istraživanja klime u vidu utjecaja na društvo, kao uzroka gladi i epidemija (Le Roy Ladurie, 1982, 295). Ti su radovi otvorili prostor za nova istraživanja i utjecaje na opća društvena kretanja. Primjerice, Wolfgang Behringer ukazao je na iznimno širok utjecaj klimatskih prilika u Europi u vrijeme maloga ledenog doba od XVI. do XIX. st.; od promjena u svakodnevici do utjecaja na poljoprivredne kulture (Behringer, 2010).

Miroslav Bertoša je mišljenja da je između biologa, geografa, meteorologa i geofizičara upravo povjesničar jedini koji uspijeva u vrelima pronaći "ne samo žalopojke seljaka o sušama ili preobilnim kišama, o neuobičajeno hladnim zimama [...] već i o posljedicama takvih vremenskih prilika." (Glas Istre, 4. 1. 1995, 4). Dakle, kao čimbenici "povijesti dugoga trajanja" klimatske su posljedice imale potencijal pokrenuti duboke demografske, socijalne i gospodarske promjene. U publicističkim i znanstvenim historiografskim radovima o Istri u XX. st., razdoblju kojim će se baviti ovaj članak, njima je posvećena tek marginalna uloga unutar širega promišljanja o gospodarskim problemima istarskih seljaka.² Zasebnih istraživanja koja bi se bavila tim uzročno-posljedičnim vezama još nema.

Uz procese dugoga trajanja, društvene su se promjene događale i za samoga zbivanja poremećenih i iznenadnih vremenskih ciklusa. Primjerice, hladne fronte donosile su pomutnju i strah u životnu svakodnevicu, dovodile su do prekida prometnih i trgovačkih komunikacija, bile su uzrokom gladi i patnji, borbe za goli život uslijed smrzavanja i

1 O najvećim klimatskim anomalijama na Jadranu kroz povijest više u: Sijerković, 2008.

2 O gospodarskim i(li) zdravstvenim problemima međuratne Istre uzrokovanim djelomično i klimatskim neprilikama više u: Buršić, 1979, 172–175, 180; Buršić, 1972, knjiga 3, 79; Dukovski, 1997, 103; Millo, 1985, 113; Vanello, 1971, 231; Milanović, 1973, 70–71; Mirković, 1981, 178–179.

Sl. 1: Temperature u Europi 11. veljače 1929 (Vesmir, 8, 1929).
 Fig. 1: Temperatures in Europe, 11th February 1929 (Vesmir, 8, 1929).

nemogućnosti liječenja. Kada je riječ o mediteranskom području, pa tako i o istarskom poluotoku, nenaviknutom na takve nepogode, posebnu su poteškoću, uza suše, predstavljale niske temperature koje su smržavanjem sjemenja poljoprivrednih kultura, oštećivanjem maslina i vinove loze, kao i ostalih kultura, seljaku zadavale egzistencijalne brige.

Cilj je ovoga članka rekonstruirati kratkoročne implikacije klimatskih (ne)prilika u Istri³ tijekom zime 1928./1929. s posebnim naglaskom na mjesec veljaču i snježno nevrijeme od 10. do 15. dana toga mjeseca, vezane uza socijalnu dinamiku te zdravstvene, demografske i gospodarske aspekte. Pritom će posebno biti promatrane razlike između urbane i ruralne Istre po tim pitanjima.

Najhladnija zima XX. st. pogodila je čitavu Europu, posebno njezin centralni dio (Sijerković, 2008, 104; Faško et al., 2009, 39). U susjednoj Kraljevini Jugoslaviji sredinom veljače 1929. zabilježene su temperature između 25 i 35 stupnjeva Celzija ispod ništice, Sava se nakon 44 godine zaledila, škole su bile zatvorene, a promet većim dijelom prekinut.⁴ Željeznički promet sa snijegom okovanim Istanbulom bio je prekinut osam dana; u Hamburgu nisu mogli pristati prekooceanski brodovi zbog preniske razine rijeke Labe; u Rigi se zaledio čitav zaljev (Il Piccolo, 12. 2. 1929, 3). Ledeni val nije zaobišao ni istarski poluotok: u sjevernim mjestima bilježila se temperatura i do -22 stupnja Celzija, što je uz nanose snijega i do tri metra i snažne udare bure značilo potpunu izolaciju istarskih mjesta (Istarski list, 11. 4. 1929, 6; Sijerković, 2007, 145). Klimatske neprilike zadesile su Istru u razdoblju završetka procesa institucionalizacije fašizma i stvaranja totalitarne korporativne države. Istra je unutar Kraljevine Italije bila pogranična pokrajina, marginalizirana u širim gospodarskim i trgovačkim okvirima, a kao izrazito agrarno područje, ovisila je o poljoprivrednoj proizvodnji (Dukovski, 1998, 159). U tom su vidu klimatske prilike, a posebice klimatske anomalije, igrale značajnu ulogu u općem gospodarstvu.

Iz arhivskih se izvora⁵ iščitava ozbiljnost situacije u Istri tijekom "sibirskoga tjedna" 1929.; kroz telegrame i pisma načelnika istarskih općina upućenih prefekturi u Puli opisuje se prekid svih prometnih komunikacija, nedostatak osnovnih prehrambenih namirnica, šteta koja je nevrijeme donijelo poljoprivrednicima i vijesti o smrtnim slučajevima uslijed navedenih problema. Vodeće istarske novine,⁶ dnevnik *Corriere Istriano*, o najtežim "sibirskim" danima od 10. do 15. veljače 1929. svakodnevno su donosile vijesti osvrćući se pritom najviše na meteorološke podatke i narušenu svakodnevnicu Puljana, a zapostavljajući opće istarske zdravstvene neprilike kao i gospodarske posljedice koje su zaleđeni maslinici, vinogradi i smrznuta sjemenja kulture krumpira dali nagovijestiti. Urbana i ruralna Istra bila je, dakle, osim na nacionalnom, podijeljena i na medijskom planu, pa se podaci o poljoprivrednim, ali i socijalno-zdravstvenim posljedicama ruralnih krajeva, u danima nakon sedmodnevne "kataklizme" mogu pronaći u spome-

3 Pod pojmom Istre podrazumijeva se administrativna cjelina Istarska pokrajina.

4 S pravom se zato mjesec veljača u hrvatskim krajevima često naziva "prevrtačom" – zbog svojih velikih vremenskih obrata. Naime, razlika u srednjoj mjesečnoj temperaturi između dosad najhladnije veljače u Zagrebu (1929.) i najtoplije (1966.) iznosi čak 16 stupnjeva Celzija. U: Sijerković, 1996, 70–71.

5 Korištena arhivska građa nalazi se u fondu Prefektore Istre u Puli u Državnom arhivu u Pazinu.

6 Korištena novinska građa nalazi se u fondu *Histrice* Sveučilišne knjižnice u Puli.

nutom dnevniku tek u kraćim crtama. Djelomice se ta činjenica može pripisati prekidu svih komunikacija. Nešto opsežnije informacije mogu se iščitati iz dvotjednikâ *L'Istria Agricola* i *Istarskoga lista* koji su u nadolazećim tjednima objavljivali dopise seljaka i njihova opažanja o zimskim nepravilnostima i posljedicama po poljoprivredu i zdravstvo. Stoga socijalna, zdravstvena i gospodarska zbilja u kratkom razdoblju polarnoga tjedna u veljači 1929. ne ukazuje samo na "opipljive" posljedice koje je ona donijela na tom planu već i duboke paradigmatičke razlike urbane i ruralne Istre podijeljene slikovito rečeno između "narušene svakodnevice građana i egzistencijalnih strahova seljaka".

NAJHLADNIJI DANI XX. ST. U ISTRI: SOCIJALNA DINAMIKA U ISTARSKIM GRADOVIMA I SELIMA OD 10. DO 15. VELJAČE 1929. GODINE

"Dne 4. i 5. siječnja padao je kod nas snijeg, ali budući da je bila zemlja mokra, nije zameo nego oko 15 cm. Iza toga je bilo oštro, ali lijepo vrijeme sve do dana obraćanja sv. Pavla 25. siječnja. Onda je opet padao snijeg. Bilo je vrijeme tiho, pa je snijeg zameo preko 30 cm debljine. Toga je dana bilo jako studeno. Ljudi su govorili da ne pamte takve zime u ovim krajevima. Iza toga je opet nastupilo lijepo, ali oštro vrijeme, koje je potrajalo sve do 11. veljače." Tim je riječima dopisnik *Istarskoga lista* iz Barbana,⁷ u broju od 11. travnja 1929. opisao vremenske prilike koje su prethodile dodatnom pogoršavanju vremena na poluotoku (Istarski list, 11. 4. 1929, 5). Iz barbanskoga svjedočanstva iščitavamo kako je i siječanj 1929. godine u Istri bio neobično hladan. Pula je jutro 26. siječnja dočekala s pet stupnjeva ispod ništice, a toga je datuma snijeg zabijelio čitav istarski poluotok. Na sjeveru, u Bujama i Roču palo je do 30 cm snijega, a u južnijim krajevima, Rovinju, Balama, Labinu tek nešto manje (Il Piccolo, 26. 1. 1929, *Cinque gradi sotto zero a Pola*, 3; *L'Istria Agricola*, 31. 1. 1929, 33, 35–37). Glavne istarske prometnice ipak su u kratkom roku očišćene i osposobljene za prometovanje. Međutim, ono što je uslijedilo nakon 10. veljače potpuno je promijenilo pojam hladnoće u Istru te na marginama ostavilo čitavo razdoblje koje mu je prethodilo. Diljem Istarske pokrajine s večernjim je satima 10. veljače 1929. nastupio izraziti pad temperature praćen snažnim padalinama. Barbanski dopisnik zapisao je: "Toga smo dana vidjeli nešto neobično u ovim našim krajevima. U 1 sat ujutro [s nedjelje 10. na ponedjeljak 11. veljače 1929., op. M. R.] počeo je mesti snijeg praćen strahovitom vijavicom i padalo je 4 dana. Kad je prestalo sniježiti bilo je na mjestima do 2 i pol metra snijega. [...] Toplomjer je pokazivao od 14 do 17 stupnjeva Celzija ispod ništice" (Istarski list, 11. 4. 1929, 6). Iz ostalih istarskih mjesta zabilježena su slična svjedočanstva, s tim da je s juga prema sjeveru izmjerena temperatura bila sve niža: u Cresu i Malom Lošinjz zabilježeno je između -14 i -16, u Puli -15, u Tinjanu, Svetvinčentu i Kopru -17, u Vižinadi i Umagu -18, u Oprtlju -19, a u Hrpelju-Kozini, najsjevernijoj istarskoj općini 22 stupnja ispod ništice (Corriere Istriano, 14. 2. 1929, 2; 19. 2. 1929, 3; 20. 2. 1929, 3; 21. 2. 1929, 2). Te su izmjerene vrijednosti bile najniže izmjerene na poluotoku. Stoga su učestali napisi u istarskim tiskanim medijima o tome kako ni najstariji stanovnici ne pamte takvu zimu bili

7 Mjesto Barban, kao i sva ostala spomenuta mjesta u članku označeno je na karti 2.

vjerodostojni i lišeni subjektivnih interpretacija kojim su inače mediji, senzacionalizma radi, težili (Corriere Istriano, 12. 2. 1929, *La tormenta di neve di ieri*, 3; Istarski list, 11. 4. 1929, 1). Socijalna konfiguracija istarskoga poluotoka uvelike se razlikovala između urbanih, pretežno talijanskih te ruralnih, pretežno slavenskih sredina, pa se i implikacije koje je klimatska anomalija u tom pogledu donijela Istri jasno ocrtavaju, što kroz realne socijalno-egzistencijalne probleme što kroz medijski diskurs koji je favorizirao jedne, a zanemarivao druge.

Kombinacija ekstremno niskih temperatura, dubokih nanosa snijega i jakih udara bure već je od ponedjeljka, 11. veljače potpuno blokirala sve prometne putove u Istri. *Corriere Istriano* od početka je ledene stihije posvetio najveću pozornost stanju u Puli obavještavajući svakodnevno javnost o meteorološkim podacima i prognozama te općim stanjem u gradu. Zbog oštećenja glavnih električnih kabela u Celliniju, regiji Furlaniji i sjevernoj Istri, došlo je do dvodnevnoga nestanka električne energije, što je najteže pogodilo pulska industrijska postrojenja. Većina poslova morala je biti odgođena počevši s "bijelim" ponedjeljkom: nastava u školama je obustavljena, javni gradski prijevoz, tramvaji i autobusi prestali su voziti, ribarski brodovi zbog jakog vjetra nisu mogli isploviti iz luke, polovica je gradskih trgovina bila zatvorena, a svi su poljoprivredni radovi u predgrađu s prvim snijegom potpuno prestali. Pulski je podestat Luigi Bilucaglia u svrhu normalizacije prometa 14. veljače u dogovoru s predstavnicima lokalnih vojnih snaga (*Commando Regia Marina, Commando Divisione*) zaposlio 500 vojnika u raščišćavanju gradskih ulica i trgova (Corriere Istriano, 12. 2. 1929, *La tormenta di neve di ieri*, 2.).

Jedan od ključnih socijalnih problema bila je nabava prehrambenih namirnica. Povrće, jaja, mlijeko nestali su s prodajnih stolova pulske tržnice, a slično stanje možemo pretpostaviti i za ostale istarske gradove lišene trgovine sa seoskim zaledem. Nedostatku osnovnih prehrambenih namirnica treba pridodati još jedan važan aspekt; on se zbog smrzavanja i pucanja vodovodnih cijevi ogledao u nedostatku pitke, tekuće vode. Jedino logično rješenje našlo se u otapanju snijega korištenjem vatre (Corriere Istriano, 13. 2. 1929, 2.). Najpogođenijim siromasima u istarskim gradovima nastojalo se pomoći dijeleći besplatne tople obroke; pulska je javna kuhinja (*Cucina di Beneficenza*) povećala broj toplih obroka i dodatno zagrijala svoje prostorije kako bi pomogla brojnim potrebitima (Corriere Istriano, 12. 2. 1929, *La tormenta di neve di ieri*, 2.). Obližnje je selo Medulin, kao i čitavu Puljstinu zahvatio nešto slabiji ledeni val, koji je mjerio u prosjeku do 5 stupnjeva višu temperaturu nego sjever Istre, a situiranost na moru pružala je jedan dodatan vid prehranjivanja, što nije bio slučaj kod sela u unutrašnjosti poluotoka. Iako je od polarnih istarskih dana u veljači 1929. prošlo više od 80 godina, kod današnjega starijega stanovništva – tadašnje djece – ti su se događaji i prizori urezali u pamćenje što nam ukazuje na dubok društveni i vizualni utisak klimatskoga fenomena kojem su svjedočili. P. R. (86) iz Medulina o tim danima kazuje: "U zavjetrini je snijeg zapao i do 2–3 metra, no ne sjećam se toliko hladnoće, nitko se nije smrznuo koliko ja znam. Ljudi su se kretali ugibanim stazama između snježnih nanosa. U obližnjoj pomerskoj Funtani lovile su se ribe, jer se tamo u doticaju izvora slatke vode i mora topio led." (Radošević, 2009).

Uz Pulu, i u ostalim se većim obalnim gradovima nastojalo pomoći hladnoćom zatečenim stanovnicima. U Rovinju je od 14. do 28. veljače 1929. dnevno dijeljeno 250 porcija maneštre da bi se ublažila glad. "Maneštra za siromašne", kako je tada bila zvana, u tom je zapadnoistarskom gradu financirana dobrotvornim davanjima građana i obrtničkih udruženja. Obrok su pripremili fratri Sv. Franje, a najveći broj korisnika zabilježen je među djecom (DAPA-PIP, f. X-4/2, n. 994). Uzmemo li u obzir da je rovinjska općina iz popisa 1931. godine imala 10.917 stanovnika, zaključujemo da je gotovo svaki 40. stanovnik općine bio prisiljen prehranjivati se na taj način (Perselli, 1993, 285). U Malom Lošinj, uz podjelu toplih obroka za siromašne, pokušalo se direktno doći i do zabačenih okolnih mjesta i opskrbiti najugroženije stanovništvo hranom i ogrjevom. Posebno se to odnosilo na starce, udovice i siročad, koji su zbog razumljivih razloga teže rješavali te egzistencijalne probleme. Lošinjski je Municipij stoga već 12. veljače, dva dana nakon početka snježnoga nevremena, zaposlio više od stotinu do tada nezaposlenih radnika koji su uz pomoć lokalnih pripadnika milicije (*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale*) i članova lokalne fašističke sekcije čistili putove do tih kuća. Dana 19. veljače cesta Mali Lošinj – Veli Lošinj bila je otvorena za promet (malobrojnima) automobilima. Financijski trošak koji je Općina u tu svrhu utrošila iznosio je 6.000 lira.⁸ U Umagu je veliko olakšanje za stanovništvo bila odluka Municipija o dijeljenju hrane brojnim gradskim siromasima, "od kojih su neki umirali od gladi". Nezaposlenima je plaćen rad na čišćenju snijega, pa se i na taj način nastojalo izaći iz krize (*Corriere Istriano*, 20. 2. 1929, 3). Koparski je Municipij uz besplatne obroke dijelio najsiromašnijima i drva za ogrjev. Najteže pogođeni nevremenom bili su lokalni ribari koji nisu mogli isploviti zbog jake bure. Ribolov su bili prisiljeni zamijeniti golorukim lovom na divlje patke na zaleđenoj rivi te sakupljanjem nasukanih riba i sipa na obali (*Corriere Istriano*, 19. 2. 1929, 3). Iz Pazina, osim uobičajenih vijesti o velikoj hladnoći, visini snijega koja je u prosjeku prelazila jedan metar, zaleđivanju slavina, zatvaranju škola, nedostatku drva za ogrjev zbog prekida putova, nema informacija o skrbi za siromašne. Zanimljivo je tek istaknuti da su se za funkcioniranje dostave pošte i vijesti u obližnja sela umjesto motornih vozila, koja su proklizivala na snijegu i ledu, koristili magarcima (*Il Piccolo*, 15. 2. 1929, 7; *Corriere Istriano*, 23. 2. 1929, *Da Pisino – la posta primordiale*, 3). Iz svega rečenoga je jasno kako su veći obalni istarski gradovi iz svojih proračuna mogli izdvojiti toliko nužna sredstva da bi se unajmila radna snaga, očistili putovi i pružila pomoć najugroženijim žiteljima, a lokalno stanovništvo u tim je naporima i samo sudjelovalo kroz dobrotvorne novčane priloge.

Za razliku od urbanih, razvijenijih i financijski stabilnijih obalnih istarskih općina i gradova poput Pule, Rovinja, Kopra, Labina, u kojima su industrija i trgovina imale značajan i(li) većinski udio u gospodarstvu, manje seoske sredine, tradicionalno slabije razvijene nisu uspijevale vlastitim financijama zaposliti radnu snagu ili ponuditi utočište i hranu potrebitima, kao što će nam pokazati sljedeći primjeri. Tamošnje stanovništvo,

8 Radi usporedbe vrijednosti lire možemo navesti podatak kako je u to vrijeme cijena novina bila 0,25 – 1 lira, a cijena litre vina 1 – 1,5 lira.

pogotovo ono udaljenije od većih urbanih sredina, trpjelo je dvostruke posljedice: one uzrokovane izolacijom zbog nanosa snijega koji su sami bez novčane naknade morali ukloniti te one od ekonomskoga kraha prouzročenoga nemogućnošću rada na polju i plasiranja svojih proizvoda na tržišta urbanih sredina. Usporedba položaja stanovnika grada Rovinja i Rovinjskoga Sela u njegovu zaleđu lapidaran je primjer tih razlika: dok su u gradu snježne nanose s mjesnih ulica čistili plaćeni radnici, seljani su bili prisiljeni besplatno probijati "trgovačke" putove koji su vodili do njega (*Corriere Istriano*, 20. 2. 1929, 3).

Administrativni čelnici manjih istarskih mjesta u unutrašnjosti tražili su financijsku podršku od pokrajinskih vlasti; kršanski je podestat 15. veljače brzojavom javio prefekturi u Puli kako u lokalnom proračunu nema sredstava da se plati zapošljavanje radnika za čišćenje cesta i traži pomoć u iznosu 5.000 lira (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, 15. 2. 1929). Na zahtjev istarskoga prefekta, talijanski je ministar unutrašnjih poslova Bianchi u brzojavu od 18 veljače odobrio iznos od "samo" 20.000 lira za pomoć najpogođenijim i najsiromašnijim općinama, nedovoljan da se udovolji svim molbama (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, 18. 2. 1929). Podestati su, stoga, bili prisiljeni mobilizirati lokalno stanovništvo; u Svetvinčentu su mobilizirani svi muškarci između 18 i 60 godina kako bi se račistile lokalne i pokrajinske ceste. Do 21. veljače, uz organizacijsku pomoć lokalnih pripadnika milicije i karabinjera, otvorena je dionica ceste do Vodnjana, time i do Pule, ključna za nabavu/razmjenu namirnica i trgovačku aktivnost općenito (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, n. 521).

Ukupno gledano, socijalnu dinamiku u "polarnom tjednu" teže je, zbog oskudnijih pisanih izvora, rekonstruirati na istarskom selu. Dostupni podaci iz dnevnoga tiska i dvotjednih listova namijenjenih ruralnom stanovništvu datiraju ili s 12. veljače, odnosno s prvim naletima snježne fronte ili pak s tjednom nakon nevremena, pa su naoko manje bitne svakodnevne socijalne situacije i problemi ustupili mjesto snažnim utiscima o nezapamćenoj hladnoći ili osvrtima na posljedice koje su se nazirale u poljoprivredi. Ono što se može ustvrditi jest činjenica da su atmosferske neprilike pogodile čitavu regiju, pa su problemi s prehranjivanjem i grijanjem bili svugdje prisutni. Pitanje jest samo kako su pojedine sredine uslijed specifičnih ekonomskih i komunikacijskih uvjeta uspjele prebroditi veliku studen. U Valturi, selu 10 km udaljenom od Pule, ledile su se namirnice: jaja, mlijeko i vino, a unatoč blizini glavnoga grada, moglo mu se pristupiti tek 16. veljače. Iz Tinjana u središnjoj Istri uza spomenute se namirnice smrzavao i kruh u pojedinim kuhinjama. U selu Lubenice na Cresu zaledili su se gotovo svi bunari, ali i vino u bačvama. Ti nas podaci vode zaključku kako se temperatura unutar nekih kuća spustila ispod 6 stupnjeva Celzija, koliko iznosi granica smrzavanja vina. Putovi su, kao i drugdje, bili potpuno blokirani, što je otežavalo i sahranjivanje preminulih. Tako je zabilježeno da je izvjesna Ivana udova Ratković iz sela Podol(ić) umrla na Pust, ali je njezino tijelo ostalo tri dana "zarobljeno" u kući jer zbog snijega nije mogla biti pokopana u Lubenicama (*Istarski list*, 11. 4. 1929, 6; *L'Istria Agricola*, 28. 2. 1929, 85). Nadalje, zabilježen je i jedan takav slučaj u zaleđu mjesta Cres gdje je truplo muškarca bilo nemoguće sahraniti na mjesnom groblju zbog neprohodnih snježnih nanosa (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, n. 653/39-G; *Corriere Istriano*, 20. 2.

1929, 3). Raščišćavanju cesta u manjim selima prionuli su dobrovoljno sami mještani, a onim najsiromašnijima umjesto organizirane javne kuhinje pomagali su susjedi, kao što ukazuje slučaj Tinjana: "Čitave porodice slabo su zaštićene, sa snijegom nagomilanim na krovovima, bez drva i bez kruha. Milostivi sumještani spasili su ih kako su najbolje mogli" (Corriere Istriano, 21. 2. 1929, 3). Upravo se u različitim mogućnostima novčane ocrtavaju osnovne razlike ekonomske moći sela i grada u međuratnoj Istri. Naime, organizacija javne kuhinje bila je moguća u gradovima zahvaljujući novčanoj pomoći općinske uprave i stanovništva, dok su seoska gospodarstva opterećena često agrarnim kreditima svoju pomoć – ukoliko su bila u stanju – mogla iskazati samo u naturalnim davanjima (Buršić, 1972, 69). Kako su zalihe hrane bile dijelom zaleđene, i ta je pomoć bila dovedena u pitanje.

PROMETNA IZOLACIJA I NISKE TEMPERATURE – UTJECAJ NA SMANJENJE BROJA HOSPITALIZACIJA I PORAST OPĆEGA MORTALITETA

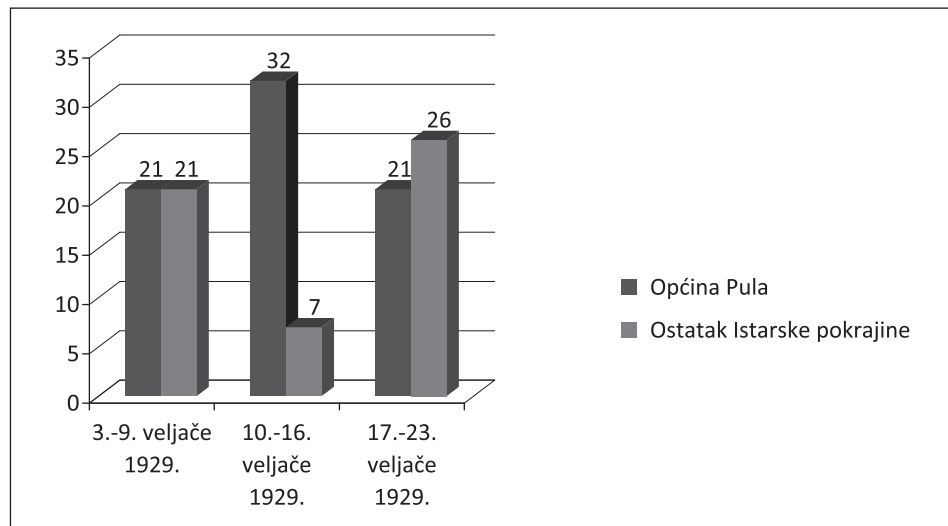
Zdravstvene prilike u Istri krajem 20-ih godina bile su nepovoljne, uzrokovane ponajprije socio-ekonomskim, a potom i infrastrukturnim uvjetima. Najveći socijalni problem 20-ih godina XX. st. bio je nedostatak vode za piće te za održavanje osobne i stambene higijene. Nadalje, sustav zdravstvenoga prosvjećivanja bio je slabo razvijen, što je bio dobar temelj za širenje zaraznih bolesti (Dukovski, 1997, 102–103). Prometni komunikacijski putovi bili su zastarjeli i nedostatni, a jedina suvremena bolnica nalazila se u Puli. Obavezni zdravstveni sustav osiguranja protiv bolesti nije postojao pa je većina Istrana bila prisiljena plaćati liječenje. Siromašnim bolesnicima liječenje su prema zakonu trebale plaćati općine, no zbog nedostatnih proračuna ta se obaveza nastojala često izbjeći, na štetu oboljelih (L'Azione, 3. 4. 1927, *Il Consorzio Antitubercolare Provinciale dell'Istria nella relazione del Segretario del Consorzio*, 3; Vinci, 1985, 233, 277–278). Tuberkuloza, najsmrtonosnija zarazna bolest međuratne Kraljevine Italije, upravo je u Istri bilježila najpogubnije rezultate, u iznosu mortaliteta od 1,7 promila za 1929., dok je na državnoj razini ona iznosila 1,21 promila (Radošević, 2010a, 134). Primjer visokoga mortaliteta od tuberkuloze, kao "markera" socio-patoloških čimbenika, ali i povremenih epidemija tifusa, šarlaha, malarije, ukazuje nam na veliki utjecaj socijalnih i ekonomskih utjecaja na zdravstvene prilike istarskoga stanovništva (Dukovski, 1997, 107–108). Prekid prometnih komunikacija te znatno ograničena mogućnost bolničkoga liječenja, uz potencijalnu malnutriciju, bili su čimbenici koji u takvim uvjetima nisu mogli proći bez posljedica ni na zdravstvenom polju Istrana.

Snježno nevrijeme u Istarskoj pokrajini od 10. do 15. veljače 1929. potpuno je obustavilo prometne komunikacije. Tek u tjednu nakon toga očišćena je većina glavnih prometnica južnoga dijela poluotoka, čime je postupno mogla oživjeti razmjena trgovačkih (prehrambenih) dobara, prijevoz putnika, ali i prihvata istarskih bolesnika u pulsku Pokrajinsku bolnicu.⁹ Koristeći se Registrom bolesnika pulske bolnice u trotjednom razdoblju 3. – 23. veljače 1929. možemo rekonstruirati i dovesti u vezu prekid prometnih

9 Više o djelovanju pulske Pokrajinske bolnice između dva svjetska rata u: Radošević, 2010b, 179–199.

Graf 1: Provenijencija hospitaliziranih bolesnika u pulskoj Pokrajinskoj bolnici od 3. do 23. veljače 1929. godine (apsolutne brojke) (Registro, 1929).

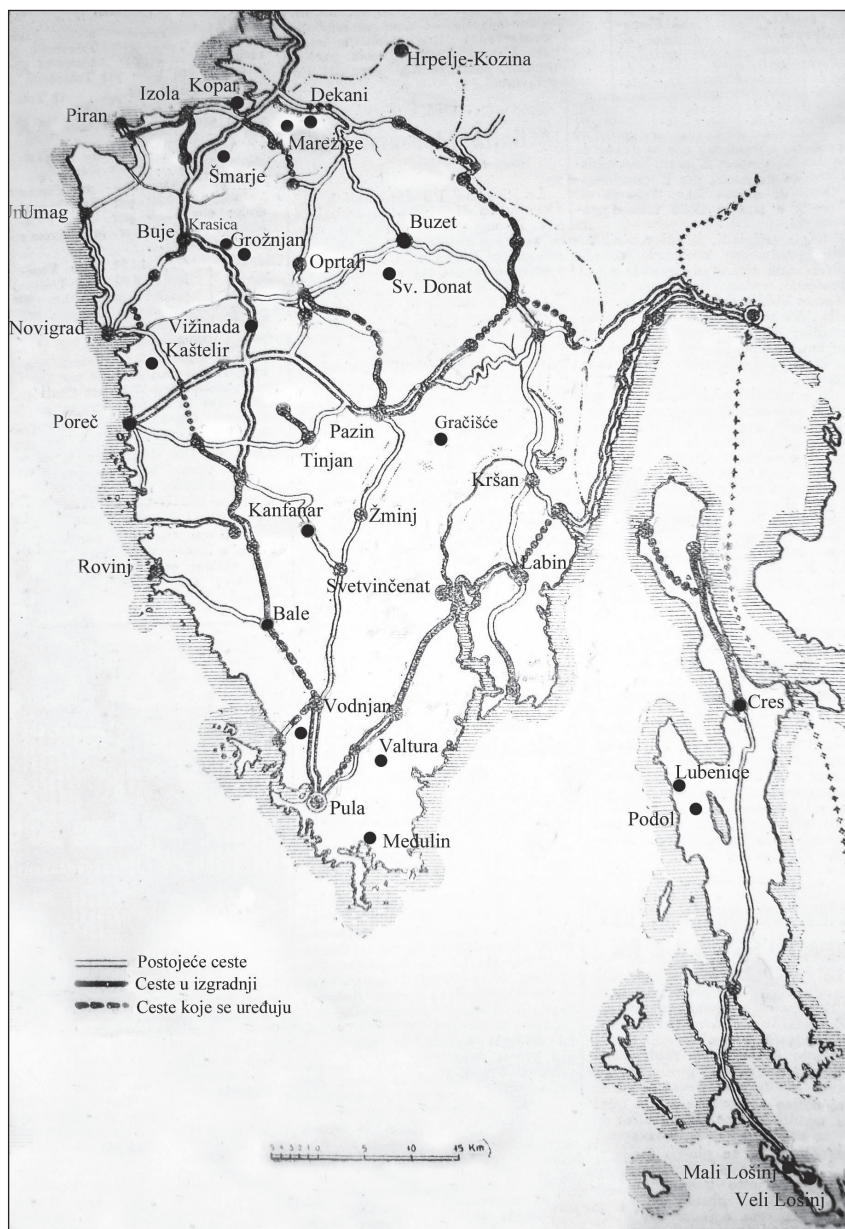
Graph 1: The provenance of hospitalized patients in the Pula Provincial Hospital from 3rd to 23rd February 1929 (absolute figures) (Registro, 1929).

veza s hospitalizacijom Istrana u pulskoj Pokrajinskoj bolnici (Ospedale Provinciale) te pokušati ustanoviti koje bolesti i u kojem omjeru možemo povezati s klimatskim nepravilnostima.

Podaci iz grafa 1. odnose se na tri sukcesivna tjedna tijekom veljače 1929. godine, a možemo ih uvjetno opisati na sljedeći način: 1. tjedan (3. – 9. veljače) – razdoblje prohodnosti glavnih istarskih prometnih veza, 2. tjedan (10. – 16. veljače) – razdoblje potpunoga prekida svih komunikacijskih putova uslijed obilnih snježnih padalina, 3. tjedan (17. – 23. veljače) – razdoblje otvaranja glavnih južnoistarskih prometnih veza uslijed čišćenja snijega. Za vrijeme prvoga tjedna iz grafičke analize iščitavamo da je omjer bolesnika u pulskoj Pokrajinskoj bolnici bio uravnotežen, pa tako osim Puljana bilježimo i hospitalizaciju osoba pristiglih iz Vodnjana, zatim Rovinja, Poreča, Pazina, Labina, Grožnjana, Motovuna i Dekana na sjeverozapadu istarskoga poluotoka. To nam govori da su putovi na poluotoku bili prohodni. Međutim, s početkom drugoga tjedna i prvih obilnih snježnih padalina brojčani odnos u pulskoj bolnici potpuno se promijenio “u korist” Puljana; prihvata bolesnika iz Pule povećao se za gotovo trećinu, a hospitaliziranih bolesnika iz ostatka Pokrajine bilo je za dvije trećine manje nego u prethodnom tjednu. Uslijed potpune blokade prometnica, cestovnih i željezničkih, pitanje je kako su sedmorica Istrana uopće prevezena u pulsku bolnicu. Slučajeve dolaska iz obližnjega Vodnjana, pa i iz Poreča i Vrsara zbog povezanosti morskim putem možemo relativno lako objasniti. No, za bolesnike iz Bala, Pazina, Svetvinčenta i Tinjana teže je dati odgovor. Jedino logično objašnjenje leži u mogućnosti da su, iako prijavljeni kao stanovnici

Milan RADOŠEVIĆ: "SIBIRSKA" VELJAČA 1929. U ISTARSKOJ POKRAJINI – OSVRT NA OSNOVNE SOCIJALNE, ...

Sl. 2: Cestovna mreža Istarske pokrajine 1929. godine (*Corriere Istriano*, 6. 2. 1929, 3).
Fig. 2: Road network of the Istrian region in 1929 (*Corriere Istriano*, 6 February 1929, 3).

* Karta je prilagođena, a toponimi su s talijanskoga prevedeni na hrvatski jezik.
** The map is adapted and place names were translated from Italian into Croatian.

spomenutih mjesta, iz raznih razloga u to vrijeme boravili u Puli (Registar bolesnika pulske Pokrajinske bolnice, 1929).

S trećim tjednom i stabilizacijom klimatskih prilika otvoren je tek dio glavnih prometnih dionica, što se prvenstveno odnosilo na Puljstinu i obližnje zaseoke. Žminjski župnik 21. veljače upućuje pismo istarskom prefektu u Pulu u kojem piše kako je pokrajinska cesta Pazin–Žminj–Pula još uvijek neprohodna (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, 21. 2. 1929). Nadalje, cesta Labin–Pula otvorena je za promet tek 22. veljače (vidi: karta 2) (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, 21. 2. 1929). Jedino je željeznička linija Trst–Pula uspjela biti prometna od 18. veljače (Corriere Istriano 15. 2. 1929, 3; 22. 2. 1929, *Strade sgomberate in Istria*, 3). Bez obzira na te činjenice, porast hospitaliziranih bolesnika u pulskoj bolnici pristiglih iz južne i središnje Istre višestruko će porasti. Sa sjevera Istre dolazaka neće biti, što možemo povezati s neprohodnim dionicama od Vižinade prema jugu, te prohodni(ji)m cestama prema Trstu i tamošnjoj bolnici (usporedi: karta 2). Iz rečenoga je jasno da su u tjednu polarne zime Istrani, izuzev Puljana, bili potpuno prometno odsječeni i lišeni mogućnosti kliničkoga bolničkog liječenja u Pokrajinskoj bolnici, neophodnoga za teže slučajeve. Dolazak težih bolesnika iz središnje Istre već nakon 16. veljače indicira da je uslijed niskih temperatura i slabe opskrbljenosti hranom porastao i broj bolesnika koji su unatoč nesigurnim cestama prevezeni i hospitalizirani u pulskoj bolnici. Njih je sigurno bilo višestruko više, no što zbog zakrčenih putova, a što zbog sasvim drugoga razloga – nemogućnosti plaćanja liječenja, do Pule nisu stigli. Tu nam tvrdnju dokazuje i brzojav labinskoga vicepodestata koji 19. veljače 1929. Pokrajinsku administraciju u Puli obavještava kako su četiri stanovnika iz Labina i(li) okolice umrla bez liječničke pomoći (DAPA-PIP, f. XXVII-15/10, 19. 2. 1929). Vijest treba povezati isključivo s prekidom komunikacijskih putova jer o drugim, financijskim aspektima (ne)mogućnosti liječenja pulska se administracija ne bi obavještavala.

Kroz tro tjedno promatrano razdoblje Registra bolesnika Pokrajinske bolnice u Puli može se iščitati visok postotak bolesti dišnih sustava koje direktno možemo povezati s niskim temperaturama.¹⁰ Najčešće se kao pojedinačne bolesti pojavljuju bronhitis,¹¹ upala pluća,¹² tuberkuloza pluća, koje uz teže smrzotine i frakture uslijed padova na snijegu/ledu čine gotovo trećinu svih liječenih bolesti. Međutim, potrebno je napomenuti kako hladni dani nisu direktno uzrokovali obolijevanje od tuberkuloze, već su pospješili razvoj bolesti. Slučajevi smrzavanja zabilježeni su najčešće kod starijih, nemoćnih osoba. Navodimo slučaj 85-godišnje Puljanke Caterine Bolanaz, pronađene smrznute u "bijednom tavanskom stanu" (Corriere Istriano, 14. 2. 1929, *Una nuova tormenta di neve s'abbatte sulla città*, 2). Potrebno je napomenuti da je takvih slučajeva bilo zasigurno mnogo više

10 Zahvaljujem dr. med. Ani Dunatov na stručnoj pomoći oko zdravstvene terminologije i klasifikacije bolesti te upućivanja na osnovnu medicinsku literaturu.

11 Akutni bronhitis je mala kratkotrajna upala bronhalne sluznice, javlja se češće u hladnim mjesecima. Više u: Hadžić et al., 1990, 426.

12 Primarna virusna pneumonija (upala pluća) obično je izazvana influencom kao posljedicom izvanbolničkoga zimskog infekta. Više u: Isselbacher et al., 1997, 1035 (izvorno izdanje *Harrison's principles of internal medicine*, London, 1994).

nego što se može iščitati iz medija i bolničkih dokumenata, no nisu svi prijavljeni ili pak liječeni. Osim tih i zabilježene reumatske bolesti, neuralgije, kao i bolesti srca i krvnih žila mogu se povezati s iznimno hladnim vremenom, no bila bi potrebna mnogo šira medicinska i temporalno-serijska analiza da bi ih se znanstveno postavilo u kvantitativni kontekst i suodnos s klimatskim varijacijama.

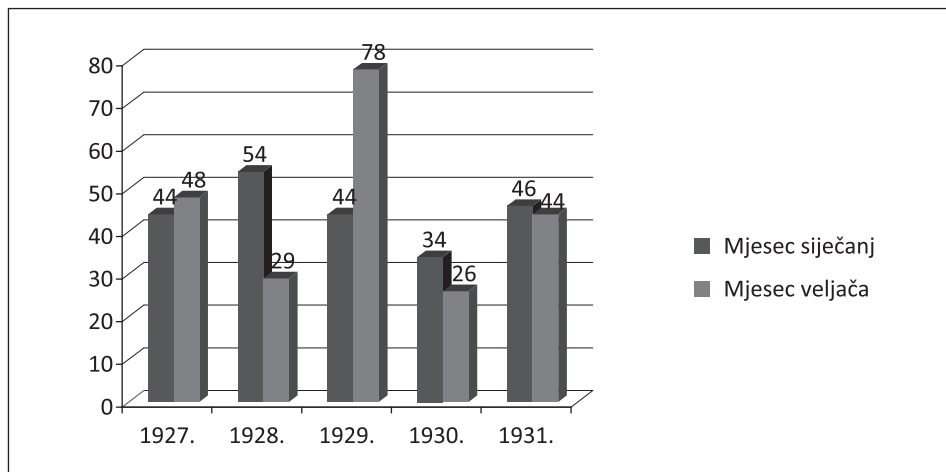
Činjenici da su spomenute bolesti respiratornoga sustava bile najčešće na pulskim bolničkim odjelima, ide u prilog i vijest iz Tinjana iz koje iščitavamo kako su tijekom zime "nekoji pošli od sušice [tuberkuloze, op. M. R.], nekoji od upale pluća, a nekoji i od starosti [...]" (Istarski list, 11. 4. 1929, 5). Taj nam iskaz daje do znanja od čega su ljudi u tom mjestu (i vjerojatno ne samo u tom) najviše umirali, ali ukazuje i na to da se od tih bolesti nisu liječili u bolnici. Naime, u razdoblju najveće zime od 3. do 23. veljače 1929. u pulskoj bolnici nailazimo na samo dva bolesnika pristigla iz Tinjana, od kojih su obojica uspješno liječena, a nijedan nije bolovao od spomenutih bolesti (Registar bolesnika pulske Pokrajinske bolnice, 1929). Zašto je tomu tako, odnosno zašto i ostali bolesnici nisu bili liječeni? Velik dio Istrana nije si općenito zbog siromaštva mogao priuštiti bolničko liječenje, a i posjeti liječnika u zabačena mjesta bili su, i kada nije bilo klimatskih nepogoda, rijetki (L'Azione, 25. 3. 1925, *Anche in Istria si muore di tubercolosi*, 3). Ti su razlozi, kojima trebamo pridodati neprohodnost komunikacijskih putova, doveli do smrti kod onih slučajeva koji bi, kako nam pokazuje primjer pulske bolnice, potencijalno mogli imati pozitivan ishod liječenja.

Podatak koliko je osoba umrlo u istarskim selima i gradovima za vrijeme "polarno-ga" tjedna i općenito u siječnju i veljači, odnosno je li i koliko stopa mortaliteta bila povećana u tom razdoblju, može se rekonstruirati iz matičnih knjiga umrlih. U tom je smislu potrebno obaviti "terensko" istraživanje i zasebnu veću demografsku studiju. No, već iz početnih, parcijalnih i geografski ograničenih istraživanja dolazimo do podataka koji potvrđuju postavljenju hipotezu. Naime, uzmemo li u spektar istraživanja opći mortalitet u Istri u siječnju i veljači 1929. dolazimo do pojedinih primjera koji nam ukazuju na potencijalni utjecaj u povećanju godišnje stope općega mortaliteta. Najkonkretniju potvrdu te hipoteze, temeljenu na podacima iz matične knjige umrlih, možemo prikazati na primjeru pulske općine (graf 2).

Iz grafički predstavljene statistike jasno se očrtava značajan porast broja umrlih osoba u pulskoj općini tijekom veljače 1929. godine u odnosu na jednako razdoblje u dvije prethodne i dvije slijedeće godine. Tako je, usporedimo li ga sa 1927., povećanje iznosilo 62,5%, a sa 1930. čak 200%! Slične omjere mortaliteta iščitavamo i kad uzmemo u obzir samo razdoblje od 10. do 15. veljače. Za razliku od izrazito hladne veljače 1929., u petogodišnjoj se analizi ne uočavaju znatne oscilacije u mortalitetu. Spoznaja u vidu visokoga i nagloga porasta mortaliteta u usporedbi siječnja i veljače 1929. godine (77-postotno povećanje), jasno nam potvrđuje da su u tome niske temperature popraćene obilnim snijegom bile glavni čimbenik (MUP-RM, 1927–1931). Naravno, to povećanje ne trebamo gledati kao direktan rezultat hladnoće u smislu smrzavanja stanovnika, već kao indirektnu posljedicu koju je oštra zima donijela sa sobom u vidu pojava prije spomenutih bolesti, smanjene mogućnosti grijanja stambenih prostora, nedostatka nekih prehrambenih namirnica, pada imuniteta, ograničenosti rada i sl.

Graf 2: Broj umrlih u pulskoj općini u siječnju i veljači 1927. – 1931. godine (apsolutne brojke) (MUP-RM, 1927–1931).

Graph 2: Number of deaths in the Pula municipality in January and February 1927–1931 (absolute figures) (MUP-RM, 1927–1931).

Drugu potvrdu hipoteze o uskoj povezanosti klime i povećanoga mortaliteta u Istri tijekom veljače 1929. pružaju nam i izvještaji dopisnika *Istarskoga lista* iz Sv. Donata kod Buzeta: “Ove je zime smrt poprilično kosila. U općini buzetskoj umrlo ih je samo u januaru i februaru oko osamdesetak, ponajviše staraca” (Istarski list, 18. 2. 1929, 5). Tijekom čitave godine, usporedbe radi, u toj je općini umrlo 225 osoba, a Općina Buzet prema podacima Pokrajinskoga ekonomskoga savjeta u Puli (*Consiglio Provinciale dell’economia di Pola*) godine 1929. godine brojala je 10.923 stanovnika (*Consiglio Provinciale dell’economia di Pola*, 1929; Calderato, 1936, 20–21). Dakle, te je godine opći mortalitet iznosio 20,5 promila, a u odnosu na prethodnu godinu, kada je zabilježen mortalitet od 13,7 promila, bio je veći za 50 posto (*Consiglio Provinciale dell’economia di Pola*, 1928–1929). Nadalje, možemo pretpostaviti da je upravo iznadprosječno visok mortalitet tijekom zime 1928./1929. jedan od glavnih razloga što je u Općini Buzet upravo za 1929. zabilježena najveća godišnja stopa mortaliteta u razdoblju 1927. – 1935. godine. U Žminju je pak tijekom zimskoga godišnjeg doba umrlo više od 50 osoba, u najvećem dijelu staraca i djece ispod deset godina, što je iznosilo 50 posto ukupnih godišnjih smrtnih slučajeva, odnosno za petinu veći broj godišnjih smrtnih slučajeva u odnosu na prethodne dvije godine. Na razini Istarske pokrajine za 1929. zabilježena je stopa mortaliteta od 15,2 promila, tek nešto viša od 1928. kada je iznosila 14,8 promila, no i dalje najviša u spomenutom razdoblju, 1927. – 1935. godine. (Istarski list, 9. 5. 1929, 6; Calderato, 1936, 34–35, 44–45). Metodom generalizacije možemo pretpostaviti da je u Istarskoj pokrajini tijekom siječnja i veljače, uslijed iznimno hladne zime i njezinih širokih posljedica, opća stopa mortaliteta u pojedinim općinama, kako nam pokazuju primjeri Pule i Buzeta, porasla i posljedično utjecala na blagi zabilježeni po-

rast općega godišnjeg mortaliteta Istarske pokrajine za 1929. godinu (Calderato, 1936, 34–35, 44–45).

Uz povećanu stopu mortaliteta, ukupnu demografsku sliku Istarske pokrajine potencijalno su mogle promijeniti i druge posljedice teške zime 1929., ponajprije (e)migracijska kretanja kao posljedica egzistencijalnih problema koje je ona donijela istarskoj poljoprivredi, što je potrebno tek dovesti u direktnu uzročno-posljedičnu vezu u budućim znanstvenim istraživanjima.

PRVI IZVJEŠTAJI O ŠTETAMA U POLJOPRIVREDI

U Istarskoj je pokrajini, prema službenom popisu stanovništva iz 1931. godine, 178.575 stanovnika, odnosno 62,4 posto ukupne istarske populacije prema ekonomskoj osnovi pripadalo poljoprivrednoj grani, tj. ratarstvu i stočarstvu (Legović, 1989, 270–271). Taj podatak ukazuje na važnost poljoprivredne proizvodnje u općem gospodarstvu Istre kao izvora egzistencije njezinih žitelja. Istarski se seljak krajem 20-ih godina XX. st. teško prilagođavao smjernicama talijanske poljoprivrede, opterećen novim porezima i ograničen unutar talijanskoga tržišta bio je prisiljen preorijentirati se na sijanje pšenice nauštrb tradicionalnih kultura vinove loze i masline. Kriza je posebno bila prisutna kod sitnih posjednika, čija je egzistencija ovisila o urodu, odnosno o povoljnim vremenskim uvjetima. Slabi urod sitnim posjednicima (do 3 hektara zemlje), koji su činili gotovo 50 posto seoskih gospodarstava Istre, značio je i nemogućnost vraćanja kredita, pa su njihova imanja uslijed toga završavala na dražbama (Vanello, 1981, 233–235, 239; Šetić, 2008, 75; Dukovski, 1998, 142).

Kratkoročne posljedice nevremena po istarsku poljoprivredu, mogle su se, stoga, uočiti neposredno nakon hladnih dana od 10. do 15. veljače 1929., a moguće ih je djelomično rekonstruirati iz tadašnjih brojeva *L'Istria Agricola* i *Istarskoga lista* te iz arhivske građe – izvještaja agrarnih inspektora pokrajinskim vlastima. Iščitavajući te izvore uočava se iznimno teško stanje poljoprivrede na poluotoku, kojoj su velike suše iz 1927. i 1928. već donijele ogromne štete. Istarski je seljak, nadajući se povoljnijim klimatskim uvjetima, sredinom siječnja 1929. počeo s pripremama za sjetvu pšenice i sadnju krumpira. Izvještaji seoskih dopisnika ukazuju nam na dvije stvari u tom periodu; opće siromaštvo te optimizam zbog nadolazećih ratarskih radova. U Krasici na Bujštini vladala je velika bijeda uzrokovana sušom iz prethodne godine, a javni radovi koji su trebali zaposliti lokalno stanovništvo i tako mu pružiti bar minimalna primanja nisu pokrenuti. Slična je situacija bila i u Kašteliru gdje, navodi izvjestitelj, "svi očekuju radove na novim cestama, no do sada nitko nije primljen na posao neovisno o tome što su prijave završene još prije nekoliko mjeseci". I u ostalim selima i gradićima okrenutim poljoprivredi stanje nije bilo bolje. Nedostajalo je hrane za domaće životinje, a vino se veoma slabo prodavalo (*L'Istria Agricola*, 15. 1. 1929, 15–16). Tako od dopisnika *L'Istria Agricola* iz Gračišća, sela smještena desetak kilometara jugoistočno od Pazina, dolaze vijesti kako seljak živi u bijedi zbog velike suše iz prethodne godine, pšenice nema dovoljno ni za sjetvu, a zbog nedostatka javnih radova nema ni novaca za prehranjivanje (*L'Istria Agricola*, 15. 1. 1929, 16). Uzmemo li u obzir subjektivnost pojedinih

izvjestitelja koji su možda malo i preuveličavali težinu situacije radi većega utiska na pokrajinske vlasti, nepobitno je ipak da su ekonomske prilike uslijed teških klimatskih posljedica prošlih godina dovodile seljaka do egzistencijalnoga ruba.

Unatoč spomenutim prilikama na istarskom selu, postojala su dva moguća "izlaza".¹³ Prvi se odnosio na potragu za boljim životom u emigraciji, a drugi, koji ćemo ovdje razmotriti, bio je vezan uz mukotrpan rad na zemlji i nadu da će vremenske prilike napokon pogodovati obilnijem urodu.

Iz kratkoga pregleda poljoprivrednih prilika iz siječnja 1929. godine vidljivo je da se istarski seljak nakon teške suše i ponajprije slabe prodaje vina nadao pogodnijim klimatskim prilikama u novoj godini. Zasijana je već bila pšenica, a počele su i pripreme za sadnju krumpira, posebice u sjevernim predjelima. Nadanja su se ugasila s prvim danima ledene stihije koja se nadvila na istarski poluotok uvečer 10. veljače. Već iz prvih izvještaja iščitava se depresija zbog vidljivih posljedica po poljoprivredu. Najveće su kratkoročne štete na poluotoku bile vezane uz propali sjemenski krumpir, posebice u unutrašnjosti te na sjeveru Istre, odnosno njezinu kontinentalnom i kontinentalno-planskom području u kojem je ta kultura bila veoma zastupljena (Legović, 1989, 275). Molbe za financijsku pomoć, upućene od lokalnih poljoprivrednih povjerenika i gradskih podestata pokrajinskim vlastima jasno ocrtavaju ekonomske posljedice u tim krajevima. Od Dekana, preko Mareziga i Šmarja do Kopra, Izole i Pirana uz vinovu je lozu upravo uzgoj ranoga krumpira bio najvažniji prihod poljoprivrednika. Taj se proizvod prodavao tržištima Čehoslovačke, Austrije i Njemačke, a proizvodnja je na tom području dosegla do deset tisuća tona godišnje. Stoga je zaista katastrofalno za lokalno stanovništvo bilo saznanje da je nakon snježnoga nevremena oko 700 tona sjemenskoga krumpira, odnosno veći dio, uništen zbog zaleđivanja. Preračunato, šteta je iznosila oko 800.000 lira (DAPA-PIP, f. X-4/2, n. 867–869)! Nameće se pitanje zašto taj krumpir nije mogao biti sačuvan u toplijim prostorijama. Ogrjevni materijal bilo je gotovo nemoguće nabaviti uslijed prekida komunikacija i povećane potrošnje, a nedostajalo je i zatvorenih spremišta. Budući da seljaci nisu imali sredstava da kupe novi krumpir za sadnju, podestati su tražili od istarskoga prefekta financijsku pomoć za tu svrhu. Već 22. veljače u Puli se istarski prefekt našao s čelnicima pokrajinskih poljoprivrednih i financijskih institucija i sindikata te je, među ostalim, odlučeno da će se seljacima dati kredit za kupnju novoga sjemenskog krumpira s počekom otplaćivanja od sljedećeg uroda. Krediti su im pruženi i za kupnju pšenice uz jednake uvjete (L'Istria Agricola, 28. 2. 1929, *Provvedimenti per lenire i danni causati dalla siccità e dal gelo*, 86–87).

Štete su bile odmah vidljive i u maslinicima. Dio stabala iznad snijega se osušio, a velike grane i sama stabla su slomljeni. Prema prvim procjenama trebalo je značajno rezati grane stabala, a očekivalo se da će za nove urode trebati čekati dvije do tri godine. Vinova je loza također osjetila posljedice niskih temperatura, no za dugotrajne prognoze još je bilo rano. Stradale su i ostale kulture, voćke, od kojih posebice breskve, dok je

13 Postojala je i teoretska mogućnost da talijanska vlada financijskom intervencijom revitalizira istarsku poljoprivredu, no s obzirom na dotadašnju gospodarsku politiku Italije spram Istre te potom izbijanje opće ekonomske krize, ne iznenaduje izostanak znatnije financijske pomoći.

zasijana pšenica bila potpuno uništena. Na jugu poluotoka najviše brige ratarima zadržavalo je stanje maslina i vinove loze. Tek se u ožujku moglo bolje procijeniti koliko će prošla zima utjecati na njihov urod, a prve prognoze nisu bile povoljne: "Pretrpljena šteta u maslinicima zbog izvanredne hladnoće može se tek sada procijeniti; ona je ogromna, sva stabla imaju požutjelo i potamnijelo lišće i postoji strah da će sljedeće godine dati minimalan urod. Ništa manja šteta nije primijećena ni kod mlade vinove loze i pšenice" (L'Istria Agricola, 31. 3. 1929, 133).

Kao da polarni tjedan sredinom veljače nije donio dovoljno štete, krajem mjeseca Koparštinu je "zaposjela" i jaka bura s udarima od 140–150 km na sat. Koparski dopisnik *L'Istria Agricole*, Vibiolo Travaini plastično je opisao posljedice zime: "Seljak više nema nikakve nade; kuće su prazne i gole. Kukuruz nema [...]. Seljak u nedostatku stočne hrane, opterećen dugovima učinjenim u trgovinama tijekom zime, mora prodavati svoju stoku" (DAPA-PIP, f. X-4/2, n. 867–869; f. X-4/2, n. 874).

Uz ratarstvo, i stočarstvo je pretrpjelo velike štete. Najviše je bio pogođen otok Cres gdje je uginulo nekoliko tisuća ovaca, smrznutih pod snijegom. Razlog tomu bio je pastirski primitivni način bavljenja ovčarstvom okrenut slobodnoj ispaši bez krme u stajama, čijom su primjenom pak stočari na Puljštini uspjeli izbjeći katastrofu. Pojedini creski stočari izgubili su od 20 do 40 posto stada, a ukupna šteta računala se iznad milijun lira. Dodatnu poteškoću nakon smirivanja vremena predstavljao je visok mortalitet janjadi; ovce nisu mogle davati mlijeko uslijed proživljenih patnji tijekom teške zime pa su odbacivale svoje mlade koji bi potom ugibali. Iz podatka Pokrajinskoga ekonomskog savjeta u Puli vezanoga uz ovčarstvo iščitavamo da je 1926. godine na Cresu zabilježeno 40.000 grla, a 1929. tek 15.350 grla, što ukazuje na težinu problema s kojim su se otočki stočari morali suočiti (Consiglio Provinciale dell'economia di Pola, 1928–1929). Na istarskom je poluotoku bilo, prema izvještajima seoskih dopisnika, bolje stanje po tom pitanju (L'Istria Agricola, 25. 2. 1929, 85; 31. 3. 1929, 131; Istarski list, 30. 5. 1929, 4).

Važno je naglasiti da situacija u poljoprivredi, kojom se, ponovit ćemo, bavila većina istarskoga stanovništva, nije gotovo uopće bila zastupljena u medijskom diskursu, odnosno fašističkoj reprezentaciji istarske socijalne i ekonomske stvarnosti. Dok je *L'Istria Agricola* u broju od 15. veljače 1929., dakle u smiraj snježnoga nevremena, objavila prva zapažanja seljaka o stanju prometnih komunikacija i prenijela crne slutnje vezane uz smrznuto krumpirovo sjemenje i zaleđena polja, "građanski" je dnevnik *Corriere Istriano* istoga dana objavio članak naslovljen "Monte Zaro – skijaška staza". Tršćanski dnevnik *Il Piccolo* objavio je pak 13. veljače članak o javnim grijanim prostorima u Trstu (*Il Piccolo*, 13. 2. 1929, *I riscaldatori pubblici e i posti di soccorso*, 6). Stanovnici manjih istarskih mjesta teško su se mirili da ih tisak sasvim zaobilazi, dok je istovremeno građanima Trsta i Pule s bogatijim lokalnim vlastima, prema pisanju novina, pruženo više pažnje, brige i pomoći. Zbog takvoga je pristupa dopisnik *L'Istria Agricole* iz Pirana oštro reagirao započevši članak sljedećim opažanjem: "Dok dnevne novine [misleći ponajprije na *Il Piccolo*, a potom i na *Corriere*, op. M. R.] pune čitave stranice novostima o sibirskoj hladnoći koja prolazi i kroz našu regiju te pišu o rijekama punča i čaja koje se toče u kavanama i barovima da bi se ugrijali stomaci uhranjenim i toplo odjevenim građanima, nema ni jedne riječi o posljedicama hladnoće na naša polja." (L'Istria Agricola, 15. 2.

1929, 60). Zaista, konzultirajući *Corriere Istriano* od 14. veljače 1929., uz izostanak osvrta na stanje u kontinentalnoj Istri, iščitavamo sljedeće "Opći entuzijazam za veoma zdravi sport; mnoge dame i gospoda s nestrpljenjem čekaju dolazak vlakova, koji će im dovesti naručene skije iz Trsta, jer su zalihe u Puli prodane" (*Corriere Istriano*, 14. 2. 1929, *Monte Zaro pista di sciatori*, 3). Tršćanski *Il Piccolo* posvetio je istoga dana tek nekoliko rečenica potencijalnim problemima koji očekuju poljoprivredu, pritom pokušavajući ublažiti realne poteškoće s kojima su se poljoprivrednici suočavali: "Konkretna vijesti o posljedicama iznimne hladnoće na polja ne možemo danas dati. U teoriji, poput uništenja ličinki [misli se na ličinke komaraca, prijenosnika malarije, op. M. R.], velika zima povoljan je i održavajući čimbenik. Pozitivna teorija podložna je naravno ograničenjima mnogih drugih slučajeva, koji su se u prijašnjim slučajevima hladnoće, čak i kasnijima, pokazali manje nesretnim nego što se predviđalo [...]. Ipak, kasniji dolazak proljeća i bujanja vegetacije, kao što je bilo 1907. godine, razumno je očekivati." (*Il Piccolo*, 15. 2. 1929, 5). Kratke obavijesti o stanju u poljoprivredi, i predviđanjima o šteti u maslinicima i vinogradima mogle su se naći tek nakon snježnoga nevremena i to tek za Oprtalj, Cres i Mali Lošinj (*Corriere Istriano*, 19. 2. 1929, 3; 21. 2. 1929, 3). U sljedećim tjednima o direktnim posljedicama na selu u dnevnom tisku nije bilo ni riječi.

Stav *Il Piccolo* da posljedice neće nužno biti toliko loše po poljoprivredu djelomično se i obistinilo. Najvažnija kultura, vinova loza, dala je ovisno o području, prosječne, odnosno tek nešto iznadprosječne i(li) ispodprosječne plodove. Izuzetak je tek otok Susak gdje je grožđa bilo upola manje nego prethodne godine. Uzroci osrednje berbe nisu traženi prvenstveno u hladnoj zimi, već u ljetnoj suši, a najveći problem seljaci su imali pri slaboj prodaji i niskim cijenama otkupa (*L'Istria Agricola*, 15. 9 1929, 388–389; 15. 10. 1929, 434–435, 437, 439; 31. 10. 1929, 463). Nedvojbeno su najteže štete pretrpjele masline, pogotovo na sjeveru poluotoka gdje su i temperature bile najniže. Dopisnik *L'Istria Agricola* iz Krasice u nekoliko je tekstova pišući o maslinama ponavljao: "O urodu maslina niti se ne govori jer je prošlogodišnja zima doslovno zaledila naše maslinike. Tko zna za koliko ćemo godina moći ponovno vidjeti njihove plodove." Iz susjednoga Grožnjana tijekom studenoga dolaze vijesti da se umjesto 20 do 25 kvintala (2 do 2 i pol tone) maslina može očekivati tek 1 do 2 kvintala. U obalnom i južnom dijelu Poluotoka, od Izole i Umaga na zapadu, Labina na istoku, do Bala, preko Vodnjana do Maloga Lošinja situacija se poboljšavala, urod je bio veoma skroman, i brojao je tek deset posto spram prethodne godine, no stabla su se dobro oporavljala i očekivao se bolji urod sljedećih godina (*L'Istria Agricola*, 15. 11. 1929, 484–486; 30. 11. 1929, 506; 15. 12. 1929, 524–525, 527).

Ipak, navedene posljedice nisu se mogle točno prognozirati odmah nakon zimskih vremenskih neprilika i ne mijenjaju činjenicu da su istarski mediji marginalizirali pitanje realnih i potencijalnih šteta u poljoprivredi, izvora egzistencije većinske ruralne populacije Istre. Nezadovoljstvo dijela poljoprivrednika takvim medijskim i političkim pristupom ne trebamo, stoga, promatrati kao izolirani slučaj, potaknut klimatskim anomalijama, već kao iskaz istarske međuratne realnosti i podjele poluotoka na ruralne i urbane dijelove, a koja se u medijima, posebice onim dominantnim ogledala u favoriziranju urbanih sredina na svim životnim i društvenim područjima.

ZAKLJUČAK

Razdoblje od 10. do 16. veljače 1929. godine u Istri je, kao i velikom dijelu europskoga kontinenta, bilo obilježeno "sibirskom" hladnoćom i temperaturama do -22 stupnja Celzija te obilnim snježnim padalinama. Taj je tjedan bio samo vrhunac glasovite, "zloglasne" i najjače zime u XX. st. U Istarskoj pokrajini koju su uz istarski poluotok činili i Cres, Lošinj, Susak, Unije i okolni manji otoci, neuobičajeno hladni dani potpuno su prekinuli prometnu komunikaciju, poremetili svakodnevicu i socijalnu dinamiku, onemogućili nabavu prehrambenih namirnica i ogrjevnoga materijala, što se odrazilo i na zdravstvenu sliku njezinih stanovnika. Velike štete pretrpjela je i poljoprivreda.

Po pitanju svakodnevice narušene izvanrednim okolnostima istarski dnevnik *Corriere Istriano* punio je novinske stupce izvještajima o stanju u Puli, opisujući dječju igru, sanjkanje po pulskim brežuljcima, izvještavajući pritom i o objektivnim problemima koji su nastali u opskrbi električnom energijom, hranom i ogrjevnim materijalom te o prekidu funkcioniranja javnoga prijevoza u gradu. Snježne neprilike "zatekle" su tako i glavni istarski medij koji je opčinjen bijelim pokrivačem gotovo s ushićenjem danima pisao o (ne)prilikama u gradu, zanemarujući pritom velike i ozbiljne teškoće s kojima se suočilo stanovništvo diljem istarskoga poluotoka i kvarnerskih otoka. Tek će po svršetku nevremena u dnevniku biti objavljene kraće vijesti o problemima nastalim u ostatku poluotoka. "Sibirska" će zima tako razlike između sela i grada, ruralne i urbane Istre dodatno potencirati.

Kratkoročne posljedice zime osjetit će se i na zdravstvenom i na demografskom planu. Primjer izrazito visokoga općeg mortaliteta u pulskoj općini tijekom veljače 1929., koji je u odnosu na prethodni mjesec siječanj bilježio povećanje od 77 posto, ukazuje nam na demografske implikacije klimatskih nepogoda. Pulski primjer samo je indicija o širem demografskom poremećaju koju se kroz konzultaciju matičnih knjiga umrlih na području svih općina Istarske pokrajine ima istražiti.

Nevrijeme je, klimatski i gospodarski gledano, najviše pogodilo središnju i sjevernu Istru te kvarnerske otoke. Financijski udar na ratarstvo i stočarstvo Istarske pokrajine koji je donijelo snježno nevrijeme i niske temperature treba sagledavati u milijunima lira. Poljoprivredne štete bile su najprimjetnije na sjeveru Istre, u području Kopra i zaleđa u kojem je radi smrzavanja stradao najveći dio sjemenja krumpira, veoma važne kulture toga područja. Dvostruko veći novčani danak pretrpjeli su stočari na Cresu, kojima je pod snijegom ostalo nekoliko tisuća ovaca. Dugoročno gledano, najviše je bila pogođena kultura masline, koja je 1929. dala prosječno tek oko deset posto uroda prethodne godine, a u sjevernim je krajevima Poluotoka veći dio stabala uslijed smrzavanja dao naznake da plodova neće biti još godinama.

Dakle, nepredvidljivi "deterministički kaos" u obliku meteoroloških anomalija znatno je utjecao na zdravstveno-demografske i ekonomske prilike Istre, posebice njezina ruralnoga dijela. Te su kratkoročne posljedice bile tek uvod u dugoročnije probleme koji su se naslućivali u vidu potencijalnoga slabijeg uroda maslina i vinove loze, važnoga izvora prihoda istarskoga seljaka. Koliko su vremenske neprilike iz veljače 1929. pokrenule domino-efekt otvorivši među ostalim i vrata emigraciji kao alternativnom rješenju,

potrebno je tek odgovoriti u novim studijama. Ovo će istraživanje u tom kontekstu poslužiti kao skroman poticaj u istraživanju povezanosti klimatskih nepogoda s širim društvenim promjenama u Istri.

"SIBERIAN" FEBRUARY 1929 IN THE ISTRIAN PROVINCE – A REVIEW OF THE SOCIAL, HEALTHCARE, ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES

Milan RADOŠEVIĆ

Croatian Academy of Sciences and Arts, The Institute for Historical and Social Sciences in Rijeka, Regional unit in Pula, Prilaz kod kazališta 2, 52100 Pula, Croatia
e-mail: mrados@hazu.hr

SUMMARY

The present paper discusses the short-term social, health, demographic and economic implications of the coldest winter in Istria in the twentieth century with reference to archival material and newspaper sources. From the 10th to the 15th of February 1929, Istria was gripped by an extraordinarily cold winter front; temperatures in the north of the peninsula dropped to -22 degrees Celsius, which, together with a snow layer of an average height of one meter and strong north wind, created considerable problems for residents. These harsh winter conditions were primarily reflected in the complete interruption of traffic communications, leading to an inability to supply basic foodstuffs. While streets and squares in Pula were being cleaned by military units on the order of the Prefect, this work was carried out in other cities by hired labour and smaller towns while villages were forced to rely on their own resources. However, the severe weather conditions caused much more serious consequences for the local healthcare policy; the snowed-up roads prevented the admission of patients to Pula hospital and it was impossible for municipal doctors to provide medical assistance to the residents of nearby villages. In combination with other social factors, this led to an increased overall mortality. Far-reaching consequences were also visible in the economy, particularly in livestock farming and crop production, which were at that time still recovering from a major drought that had afflicted the region in 1928. The conditions were hardest in northern Istria, where frost had ruined most of the seed potatoes – a significant resource for the agrarian population – and on the island of Cres, where thousands of sheep died under the snow. The damaged olives and grapes – the main crops in the Istrian region – brought a low yield and forebode a hard autumn.

Key words: meteorology, Istria, health, demography, economy, agriculture, 1929

IZVORI I LITERATURA

- L'Azione.** Pula, Societa editrice L'Azione - L'Unione Editrice Istriana, 1919–1929.
- Consiglio Provinciale dell'economia di Pola** – Le condizioni economiche della Provincia dell'Istria, 1928–1929.
- Corriere Istriano.** Pula, L'Unione Editrice Istriana, 1929–1945.
- DAPA-PIP** – Državni arhiv u Pazinu (DAPA), f. 89: Prefektura Istre u Puli (PIP).
- Glas Istre.** Pula, Glas Istre, 1944–.
- Istarski list.** Gorica, 1929–1930.
- L'Istria Agricola:** bollettino dell'Istituto agrario provinciale e del Consorzio per la trasformazione fondiaria dell'Istria. Parenzo, S.n., Stab. tip. G. Cona & Figli, 1908–1940.
- MUP-RM** – Matični ured Pula (MUP), Registro degli atti di morte (RM) - Comune di Pola, I–II, 1928–1933.
- Il Piccolo.** Trieste, S.P.E., 1881–.
- Radošević, P. (2010):** Petar Radošević, r. 1925., stanovnik Medulina. Usmeno svjedočanstvo, Transkript iz intervjuva vođenog u njegovu domu.
- Registro (1929):** Registro generale (Registar bolesnika pulske Pokrajinske bolnice). Pula, Opća bolnica Pula.
- Bertoša, M. (2002):** Izazovi povijesnog zanata. Zagreb, Antibarbarus.
- Buršić, H. (1972):** Nekoliko činjenica o gospodarskom položaju Pazinštine između dva svjetska rata. Pazinski memorijal, 3, 1, 77–81.
- Buršić, H. (1979):** Gospodarske prilike istarskog sela između dva svjetska rata i asimilacija 'inorodaca'. Pazinski memorijal, 9, 169–185.
- Calderato, V. (1936):** La tubercolosi in Istria. Pola, Consorzio Provinciale antitubercolare dell'Istria.
- Dukovski, D. (1997):** Svi svjetovi istarski. Pula, C.A.S.H.
- Dukovski, D. (1998):** Fašizam u Istri. Pula, C.A.S.H.
- Faško, P., Matejović, P., Pecho, J. (2009):** Najtuhšia zima 20. storočia na Slovensku. Meteorologický časopis, 12, 1, 37–41.
- Gross, M. (2001):** Suvremena historiografija. Zagreb, Novi Liber.
- Hadžić, N. et al. (1990):** Priručnik interne medicine. Zagreb, Školska knjiga.
- Isselbacher, J. J. et al. (ur.) (1997):** Principi interne medicine. Split, Placebo.
- Legović, M. (1989):** Poljoprivreda Istre između dva rata. Jadranski zbornik, 13, 1, 270–271.
- Le Roy Ladurie, E. (1982):** The Territory of the Historian. Brighton, Harvester Press.
- Milanović, B. (1973):** Hrvatski narodni preporod. Vol. 2. Pazin, Istarsko književno društvo sv. Cirila i Metoda.
- Millo, A. (1985):** L'industria marginale e il governo del sottosviluppo. U: L'Istria fra le due guerre. Roma, Ediesse.

- Mirković, M. (1981):** Puna je Pula. Pula - Rijeka - Liburnija - Rovinj - Zagreb, Čakavski sabor - Istarska naklada - Otokar Keršovani - Edit - Centro di ricerche storiche - Mladost.
- Perselli, G. (1993):** I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Rovigno, Centro di ricerche storiche Rovigno.
- Radošević, M. (2010a):** Pomor od tuberkuloze u Istri između 1918. i 1935. godine – osvrt na statistička i analitička izvješća istarskih liječnika. U: Škrobonja, A. (ur.): Zarazne bolesti u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća. Koper, Histria editiones, 113–139.
- Radošević, M. (2010b):** Pulski dnevnik L'azione (Corriere Istriano) o istarskim zdravstvenim uvjetima u međuraću (1919. – 1940.) – osvrt na pojedine probleme. Vjesnik istarskog arhiva, 17, 179–199.
- Sijerković, M. (1996):** Pučko vremenoslavlje. Zagreb, Otvoreno sveučilište.
- Sijerković, M. (2007):** Zimski mrazovi i snjegovi u prošlost. Franina i Jurina, 85, 53, 142–145.
- Sijerković, M. (2008):** Istarska meteorološka škrinjica. Buzet, Reprezent.
- Šetić, N. (2008):** Istra za talijanske uprave. Zagreb, Dom i svijet.
- Vanello, L. (1971):** Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvit 30-ih godina. U: Vorano, T. (ur.): Radnički pokret Labinštine 1921.–1941. Labin.
- Vanello, L. (1981):** Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvit 30-ih godina. U: Vorano, T. (ur.): Labinski zbornik 2. Labin - Rijeka, Odbor za proslavu 60. godišnjice Labinske republike i Proštinske bune i Radničko sveučilište - Narodni muzej Labin, 229–242.
- Vinci, A. M. (1985):** Malattie e società: il caso istriano. U: Istria tra le due guerre. Roma, Ediesse, 225–280.